

اقدامات خوشتاریای گرجستانی در جنگل‌های شمال ایران (۱۹۲۶-۱۹۱۳ م)^۱

حسین احمدی^۲

چکیده

آکای مددیوویچ خوشتاریا تبعه گرجستان با تأسیس شرکتی به نام خود در ایران، فعالیت‌های اقتصادی‌اش را آغاز کرد. خوشتاریا با حمایت دولت روسیه و میانجی‌گری مقامات ایران از جمله میرزا محمدولی‌خان تنکابنی امتیاز بهره‌برداری از جنگل‌های شمال ایران را به دست آورد. پس از اخذ این امتیاز تا سال ۱۳۳۶ق. ۱۹۱۸ م. میزان زیادی از درختان جنگلی شمال ایران توسط شرکت خوشتاریا قطع گردید و چوب آن به روسیه صادر شد. با انقلاب روسیه و استقلال کشور گرجستان در سال ۱۳۳۶ق. ۱۹۱۸ م. این فعالیت‌ها کمابیش تا سال ۱۹۲۱ م. و حتی پس از آن ادامه یافت. مقاله حاضر قصد دارد که چگونگی فعالیت‌های اقتصادی خوشتاریا در اراضی جنگلی شمال ایران را مورد بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: خوشتاریا، گرجستان، ایران، امتیازات، جنگل‌های شمال.

مقدمه

پس از مشروطه و قیام مردم علیه خوانین در شهرهای شمالی به خصوص طوالش، برخی از زمینداران درصدد برآمدند به منظور جلوگیری از تصرف املاک و اراضی جنگلی خود توسط مردم آنها را به اتباع خارجی واگذار نمایند. (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۳۲۵ق.، ک ۲۵، پ ۸، س ۵۴، ۵۵) روند اجاره جنگل‌ها و قطع درختان از سال ۱۳۲۵ق. / ۱۹۰۷م. چنان شدت گرفت که وزارت فوائد عامه در سال ۱۳۲۸ق. / ۱۹۱۰م. قانونی تصویب کرد که به موجب آن کارگزاری‌ها از امضای قرارداد بدون اطلاع وزارت فوائد عامه منع شدند. (همان، ۱۳۲۹ق.، ک ۴۳، پ ۱، س ۱۳۰) همچنین وزارت امور خارجه به تمام سفارتخانه‌ها اعلام کرد که هر قرارداد منعقد شده میان اتباع داخله با اتباع خارجی درخصوص اجاره جنگل‌ها بدون امضای کارگزار خارجه منطقه مربوطه و تأیید وزارت فوائد عامه از درجه اعتبار ساقط است. (همان، س ۱۳۴) به اشخاصی که پیش از صدور حکم مزبور مطابق با قوانین دولت، قراردادهایی تأیید شده را به امضاء رسانده بودند سه ماه مهلت داده شد که قراردادهای خود را برای بررسی از طریق وزارت امور خارجه به وزارت فوائد عامه تحویل دهند. (همان، سال ۱۳۲۸ق.، ک ۴۳، پ ۲، س ۲۳۷) در سال ۱۳۲۹ق. / ۱۹۱۱م. نیز هیئت وزرا کمیته مشاوره دائمی امتیازات را جهت رسیدگی به امتیازاتی که به اتباع داخلی و خارجی اعطاء شده است - و یا در آینده واگذار می‌شد - تشکیل داد. (همان، سال ۱۳۲۹ق.، ک ۴۳، پ ۱، س ۱۱۹)

خوشتاریای گرجستانی با کمک‌های نکراسوف کنسول روسیه در رشت (همان، سال ۱۳۳۱ق.، ک ۵، پ ۴۷، س ۱) و اشخاص ذی‌نفوذ داخلی با تاسیس شرکت «خوشتاریا» با مساعدت چند نفر از سرمایه داران روسیه (همان، سال ۱۳۳۵ق.، ک ۵۵، پ ۱۰، س ۶) سعی در استفاده از فضای ایجاد شده برای بهره‌برداری از جنگل‌های شمال ایران کرد. خوشتاریا برای سکونت کارگران و کارمندان ضمن خرید زمین در تالش و انزلی، ساختمان‌هایی بناکرد. (همان، سال ۱۳۳۰ق.، ک ۳، پ ۱۹، س ۱)

پرسش آن است که میزان بهره‌برداری خوشتاریای گرجستانی از جنگل‌های شمال ایران چه مقدار بوده است؟ به نظر می‌رسد که میزان بهره‌برداری او از این جنگل‌ها گسترده بوده است. نوشتار حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌برداری از اسناد

اقدامات خوشتاریای گرجستانی در جنگل‌های شمال ایران (۱۹۲۶-۱۹۱۳ م) ۳۳

سیاسی و تاریخی آن دوره، اقدامات خوشتاریا را در جنگل‌های شمال ایران مورد بررسی قرار می‌دهد.

در ۱۴ ذی القعدة ۱۳۳۱/ ۱۵ اکتبر ۱۹۱۳ م. کارگزار خارجه انزلی گزارش داد که شرکت خوشتاریا علاوه بر تأسیس کارخانه چراغ برق، زمین‌های زیادی را برای ساخت بنا خریداری کرده است. همچنین در کرگانرود و طولش ضمن اجاره کردن جنگل‌های بسیار، مشغول ساختن راهی برای حمل چوب است. (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۳۳۱ ق.، ک ۵۴، پ ۲۷، س ۱۷) وزارت امور خارجه ایران طی تلگراف دیگری در ۱۵ ذی القعدة ق. ۱۳۳۱/ ۱۶ اکتبر ۱۹۱۳ م. به سفارت روسیه آنان را از موارد مطرح‌شده در تلگراف کارگزار انزلی مطلع کرد و درخواست نمود که کمپانی را وادار به اجرای طرح‌های خود پس از کسب مجوز از دولت نماید. (همان، سال ۱۳۳۱ ق.، ک ۵۴، پ ۲۷، س ۲۳)

کارگزار انزلی در ۸ ذی الحجه ۱۳۳۱ ق. ۷/ نوامبر ۱۹۱۳ م. با ارسال گزارشی به وزیر امور خارجه با بیان نیاز کشورهایمانند اتریش و آلمان به چوب و رونق تجارت آن پیشنهاد داد که برای خروج چوب از جنگل‌های کرگانرود توسط شرکت خوشتاریا محدودیتی قائل شوند. (همان، س ۴۵) او همچنین در گزارش ۱۱ محرم ۱۳۳۲ ق. ۹/ دسامبر ۱۹۱۳ م. ضمن ارسال مطالبی درباره اجاره جنگل‌های طولش و کرگانرود، ماسال و اطراف انزلی و احداث راه‌آهن در اطراف طولش توسط شرکت خوشتاریا عنوان نمود: «...این راه به طوریکه برآورد کرده‌اند متجاوز از هشتصد منات خرج می‌شود... پس از اتمام این راه منافع بسیار گزافی خواهند برد و کلیه مخارج این مدت خودشان را برداشت خواهند کرد... آلمان و اتریش بی اندازه محتاج به چوب هستند و به واسطه ترانزیت از روسیه این کمپانی می‌تواند ثلث مایحتاج این دو دولت را برساند...» (همان، سال ۱۳۳۱ ق.، س ۲۴)

وزارت امور خارجه در ۲۹ محرم ۱۳۳۲ ق. ۲۷/ دسامبر ۱۹۱۳ م. به دلیل فعالیت‌های غیرقانونی شرکت خوشتاریا و احداث راه‌آهن در تالش به سفارت روسیه شکایت کرد. (همان، س ۲۲) پاسخ سفارت روسیه در ۹ صفر ۱۳۳۲ ق. ۶/ ژانویه ۱۹۱۴ م. چنین بود که با توجه به موارد ذکر شده در قرارداد شرکت خوشتاریا با سردار امجد و دیگر اهالی حق ساخت راه‌آهن به منظور حمل چوب به او داده شده است. نظر به خصوصی بودن این راه نمی‌توان شرکت خوشتاریا را از این کار منع کرد. (همان، س ۵۱)

وزارت فواید عامه در ۸ صفر ۱۳۳۲ ق. / ۷ ژانویه ۱۹۱۴ م. در یادداشتی خطاب به وزارت امور خارجه با بیان اینکه هیچ کس بدون اجازه رسمی قادر به انجام چنین اقداماتی نیست، از آن وزارتخانه تقاضا کرد که اگر از طرف آنها مجوز فعالیت‌های خوشتاریا صادر شده است، وزارت فواید عامه را نیز مطلع کنند. (همان، س ۳۸) به نظر وزارت فواید عامه حتی اگر کلیه اقدامات خوشتاریا براساس قرارداد او با سردار امجد صورت گرفته باشد، باز هم قانونی نبود، زیرا قرارداد مربوط به اراضی جنگلی بدون اطلاع وزارت فواید عامه و تأیید کارگزاری بی‌اعتبار محسوب می‌شد، اما چرا کارگزار خارجه عملیات این شرکت را گزارش نداده بود؟ این وزارتخانه از وزارت امور خارجه خواهش کرد که با ایجاد ممانعت از ادامه کار کمپانی، خوشتاریا را وادار کند قرارداد مزبور را برای بررسی تحویل مقامات ایران دهد. (همان، س ۲۱) پس از تحقیق یکی از مأمورین وزارت امور خارجه مشخص شد که در زمان حکومت آصف‌الدوله بر گیلان و با امضای کارگزاران، قراردادی میان سردار امجد و پسرانش منعقد شده است که به موجب آن از ۲۰ محرم ۱۳۳۰ ق. جنگل‌های تالش را به مدت سی سال به شرکت خوشتاریا واگذار کرده است. در یکی از مفاد این قرارداد ذکر شده بود که برای سهولت در حمل و نقل چوب درختان شرکت حق دارد راه شوسه یا آهن احداث نماید. (همان، پ ۳۸، س ۱۱) وزارت امور خارجه که از ارسال تلگراف به سفارت روسیه نتیجه‌ای نگرفته بود، به سفارت ایران در پترزبورگ نامه‌ای نوشت و از سفیر ایران خواست که با مقامات وزارت امور خارجه روسیه دیدار کند و به اطلاع آنان برساند که مقامات ایران از اقدامات خوشتاریا ناراضی هستند. حتی خانواده سردار امجد شکایت دارند که این شرکت به مفاد قرارداد عمل نمی‌کند. (همان، س ۴۲) اما این مذاکرات نیز برای ایران نتیجه‌ای در پی نداشت. (همان، سال ۱۳۳۲ ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۶۲)

کارگزار طولش در ۷ ربیع الثانی ۱۳۳۲ ق. / ۴ مارس ۱۹۱۴ م. گزارش داد که مردم منطقه به علت حضور قدرتمند و با نفوذ خوشتاریا دیگر به فرمان حکومت محلی نیستند. اکثریت خوانین و رعایا با عناوین مختلف مانند مستأجری و کنترات به کمپانی خوشتاریا وابسته شدند. (همان، س ۳۳) همچنین گزارش داد: «خوشتاریا مبالغ کلی که حساب آن معلوم نیست از جنگل‌ها، درخت مازوج بریده است. حالا خیال دارد که از کرگانرود تا کوه که تقریباً دو فرسخ می‌شود راه آهن بکشد و درخت‌ها را حمل نماید.» (همان، سال ۱۳۳۲ ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۳۱)

اقدامات خوشتاریای گرجستانی در جنگل‌های شمال ایران (۱۹۲۶-۱۹۱۳م) ۳۵

وزارت داخله از خزانه‌داری خواست که به رئیس اداره مالیه گیلان دستور دهد خوشتاریا را از احداث خط آهن در حوالی کرگانرود باز دارد. (همان، سال ۱۳۳۲ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۲۲) در ۲۴ شعبان ۱۳۳۲ق. / ۱۸ جولای ۱۹۱۴م. رئیس مالیه رشت طی تلگرافی به خزانه‌داری کل با بیان عدم همکاری حکومت و کارگزار گیلان با او اظهار کرد که: توانایی جلوگیری از عملیات شرکت خوشتاریا را ندارد. (همان، سال ۱۳۳۲ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۶۱) خزانه‌داری در ۲۴ شعبان به وزارت مالیه خبر داد که گویا حکومت و کارگزار گیلان خواهان ادامه یافتن فعالیت‌های بدون مجوز خوشتاریا هستند. با این شرایط خزانه داری دیگر در این مسئله دخالتی نمی‌کند. (همان، سال ۱۳۳۲ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۶۰) وزارت مالیه از وزارت داخله خواست که از حکومت گیلان به خاطر کوتاهی در انجام وظیفه توضیح بخواهد. (همان، سال ۱۳۳۲ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۵۹) اما وزارت داخله در تلگراف ۱۸ شعبان ۱۳۳۲ق. / ۱۲ جولای ۱۹۱۴م. به وزارت امور خارجه، بازداشتن خوشتاریا را از انجام اقدامات غیرقانونی از جمله احداث خط آهن در منطقه و ضبط اراضی دولت از وظایف وزارت امور خارجه دانست. (همان، سال ۱۳۳۲ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۵۸) کنسول روسیه در پاسخ اعتراض کارگزار گیلان به خاطر احداث غیرقانونی راه‌آهن در تالش خاطر نشان کرد که شرکت خوشتاریا برای حمل چوب ناگزیر به احداث راه‌آهن است. (همان، سال ۱۳۳۲ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۳۳)

در ماه ذی‌القعدة ۱۳۳۲ ق/ اکتبر ۱۹۱۴ م. اخباری مبنی بر اقدام شرکت الینکوف- که مدتی شریک شرکت خوشتاریا بود- در مورد قطع درختان جنگل‌های اطراف رشت منتشر شد. (همان، سال ۱۳۳۲ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۶۲/۱) وزارت امور خارجه در نامه‌ای به رئیس‌الوزرا با بیان اینکه وزارتخانه متبوع قادر به جلوگیری از فعالیت شرکت‌های روسی نیست؛ اعلام کرد که گیلان و طولش به زودی بخشی از کشور روسیه محسوب خواهد شد. (همان، سال ۱۳۳۲ق.، ک ۵۴، پ ۴، س ۶۲)

سفارت ایران در پترزبورگ در ۱۴ ربیع الاول ۱۳۳۳ / ۳۰ ژانویه ۱۹۱۵ نتیجه مذاکرات خود را درباره مجوز احداث راه‌آهن توسط شرکت خوشتاریا ارائه داد. بنا بر اظهارات سفیر ایران، شرکت خوشتاریا در زمان حضور نکراسوف کنسول روسیه در رشت تمام این امتیازات را با ذکر مجوز احداث راه‌آهن به زور اخذ کرده است. او در ادامه پیشنهاد تشکیل کمیسیونی برای تحقیق و بررسی پیرامون این موضوع را مطرح کرد. (همان، س ۸۱)

وزارت امور خارجه در ۲۲ جمادی الاول ۱۳۳۳ / هفتم آوریل ۱۹۱۵ به وزارتخانه‌های مالیه و فوائد عامه (همان، س ۳۸) خبر داد که با وجود مذاکراتی که توسط وزارت امور خارجه با سفارت روسیه و وزیر مختار ایران در پتروگراد با مقامات روسیه صورت گرفته است، خوشتاریا همچنان به اقدامات خود ادامه می‌دهد و به نظر می‌رسد که این مکاتبات و مذاکرات اصلاً به نتیجه مطلوبی ختم نشود. بنابراین بهترین راه این است که مأمورین دولت؛ به‌طور رسمی از اقدامات این شرکت در اراضی دولت ایران و احداث راه‌آهن جلوگیری به عمل آورند. (همان، س ۴۲)

شکایت مردم از خوشتاریای گرجستانی

از اواسط سال ۱۳۳۱ق. / ۱۹۱۳م. اعتراضات مردم نسبت به عملکرد شرکت خوشتاریا آغاز شد. اهالی اسالم در ۲۸ جمادی‌الاول ۱۳۳۱ ق. شکایتی برای مقامات دولتی ارسال کردند مبنی بر اینکه مأموران شرکت خوشتاریا - که به خاطر وصول محصول اراضی سردار امجد در اسالم حضور داشتند - به همراهی حاج قاسم‌خان آکنت روسیه مردم را وادار به اجاره زمین‌های خود می‌کنند. (همان، سال ۱۳۳۱ق، ک ۲۶، پ ۶۲، س ۱۵)

باتوجه به شکایت صاحبان املاک به خاطر عدم پرداخت اجاره‌هایشان توسط شرکت خوشتاریا (همان، سال ۱۳۳۱ق، ک ۴، پ ۲۷، س ۴۳) و روند فزاینده قطع درختان جنگل و در پی آن کمبود هیزم و زغال در گیلان، مقامات از بروز شورش در میان مردم احساس نگرانی کردند. (همان، ک ۵۴، پ ۲۷، س ۴۳) وزارت امور خارجه در ربیع‌الاول ۱۳۳۲ / فوریه ۱۹۱۴ از سفارت روسیه درخواست نمود که به خوشتاریا دستور دهد که اجاره‌نامه‌های خود را به تهران ارسال کند تا مقامات ایران با تفکیک جنگل‌های دولتی و شخصی، خطر کمبود هیزم و زغال را برطرف سازند. (همان، س ۴۴)

در سال ۱۳۳۲ق. / ۱۹۱۴م. شکایت‌های فراوانی علیه سردار امجد و شرکت خوشتاریا مطرح شد. تعدادی از مالکین عنوان نمودند که سردار امجد زمین‌های آنان را به همراه اراضی خود به خوشتاریا اجاره داده است. (همان، سال ۱۳۳۲ق، ک ۴۲، پ ۲۷، س ۲۲) از جمله کسانی که علیه شرکت خوشتاریا شکایت کردند چند تن از وراث انتخاب‌السلطنه طالش کرگانرودی بودند که خطاب به وزیر امور خارجه نامه‌ای ارسال کردند مبنی بر اینکه شرکت مزبور به بهانه اجاره املاک پدرشان در رشت، اراضی آنها در اسالم را نیز به

اقدامات خوشتاریای گرجستانی در جنگل‌های شمال ایران (۱۹۲۶-۱۹۱۳ م) ۳۷

تصرف خود درآورده است و با وجود شکایت به کنسولگری رشت در این سه سال، این شرکت همچنان اراضی آنها را ضبط کرده است. (همان، سال ۱۳۳۳ ق، ک ۵۰، پ ۵، س ۹۳) «وزارت داخله از یمین‌الدوله، نایب‌الحکومه خمسه طوالش درخواست کرد که درباره صحت و سقم شکایت مردم علیه سردار امجد تحقیق کند. (همان، س ۱۸) یمین‌الدوله در جمادی‌الاول ۱۳۳۲/ آوریل ۱۹۱۴ نتیجه تحقیقات خود را طی تلگرافی به شرح ذیل بیان نمود:

راجع به تظلمات اهالی طوالش از جناب آقای سردار امجد...عرایض اهالی اساساً صحیح است علاوه بر سیداشرف... بیشتر اهالی کرگانرود از علما و سادات و خوانین همین شکایت را دارند... سردار امجد مسلم است که معزی الیه پنج دانگ از شش دانگ کرگانرود را در شهر رشت بدون حضور اهالی به عنوان ملکیت خود با اطلاع قونسولگری دولت بهیه روسیه به کمپانی خوشتاریا... کنترات داده... شاید جناب سردار امجد... این کارها را برای تلافی حرکات اهالی و خراب کردن خانه ایشان نموده‌اند و اکنون خوشتاریا ابدأ به حرف رعایا گوش نمی‌دهد... املاک مردم را که در بین املاک سردار امجد واقع شده به عنوان ملکیت معزی الیه ضبط و تصرف کرده...». (همان، س ۵)

او در ادامه پیشنهاد می‌دهد که کمیسیونی برای رسیدگی به این شکایات تشکیل شود. (همان، س ۴) وزارت امور خارجه در ۲۱ جمادی‌الاول ۱۳۳۲/ ۱۷ آوریل ۱۹۱۴ در تلگرافی به وزارت داخله موافقت خود را با تشکیل این کمیسیون اعلام کرد (همان، س ۱۲) و در ۱۳ جمادی‌الثانی ۱۳۳۲/ ۹ می ۱۹۱۴ به کارگزار خارجه طوالش نیز دستور داد که در این جلسه شرکت کند. به کارگزار گیلان نیز تأکید شد که نماینده سردار امجد را برای شرکت در جلسه تعیین نماید. (همان، س ۱۰) اما مفاخرالدوله حاکم گیلان در دوم جمادی‌الثانی ۱۳۳۲ خبر داد که سردار امجد ضمن مخالفت با تشکیل این کمیسیون خواهان برگزاری جلسه‌ای در تهران و در دادگاهی قانونی است. (همان، س ۲۱) ارفع السلطنه پسر سردار امجد نیز با نسبت دادن اتهام همکاری به یمین‌الدوله با مدعیان اموال خانوادگی‌شان اعلام نمود که در این جلسه شرکت نخواهند کرد. (همان، س ۲۴)

در ماه رجب کنسولگری روسیه در گیلان یمین‌الدوله را احضار نمود. (همان، س ۹) بنابر اظهار حاکم گیلان، کنسول روسیه معتقد بود که شاهزاده یمین‌الدوله به دلایل شخصی اقدامات نادرستی در طالش صورت می‌دهد. برای همین او را برای ارائه

توضیحات به گیلان فراخوانده‌اند. (همان، س ۱۵) اما وزارت امور خارجه ایران، این اقدام کنسول روس را خلاف قانون دانسته و به وزیر مختار روس درباره این اقدام غیرقانونی کنسول تذکر داد. وزارت امور خارجه همچنین اعلام کرد که اگر کنسولگری شکایتی دارد، باید شکایت خود را به حکومت گیلان ارسال دارد تا خود حکومت، نایب‌الحکومه طالش را احضار کرده و مسئله را پیگیری کند. همچنین به وزیر مختار گفته شد که اگر کنسول روسیه به پیشنهاد یمین الدوله درباره تشکیل کمیسیونی به منظور رسیدگی به موارد اختلاف اهالی طوالش و سردار امجد و خوشتاریا اعتراض دارد، از نظر مقامات ایران ایرادی به یمین الدوله وارد نیست. (همان، س ۱۴)

ریاست وزراء در ۲۱ رجب ۱۳۳۲ / ۱۵ ژوئن ۱۹۱۴ از وزرات خارجه پیرامون این مسئله توضیح خواست (همان، س ۱۹) وزارت امور خارجه در ۶ شعبان ۱۳۳۲ / ۳۰ ژوئن ۱۹۱۴ پاسخ داد که نایب‌الحکومه طوالش براساس عریضه‌های شکایت اهالی، این پیشنهاد را با وزارت داخله مطرح کرده است و وزارت امور خارجه و داخله این پیشنهاد را پذیرفتند. تصمیم تشکیل این جلسه ربطی به رابطه منشورالملک و یمین‌الدوله نداشت و (همان، س ۲۳) با برکناری یمین‌الدوله از حکومت طوالش (همان، س ۵۴، پ ۴، س ۶۴) هیچ گاه جلسه تشکیل نشد. (همان، سال ۱۳۳۴ق، ک ۴۳، پ ۲۸، س ۸۵)

در ۱۹ رجب ۱۳۳۲ / ۱۳ ژوئن ۱۹۱۴ آفاق‌الدوله همسر ارفع‌السلطنه عریضه‌ای به وزارت امور خارجه ارسال کرد مبنی بر اینکه شرکت خوشتاریا حدود دو سال است که املاک او را در کرگانرود بخشی از املاک ارفع‌السلطنه دانسته و درختان را قطع کرده و چوب‌ها را از کرگانرود خارج می‌کند و با وجود آن که به کنسولگری روس مقیم گیلان نامه شکایت فرستاده است، اما هنوز جوابی دریافت نکرده است. او از وزارت امور خارجه درخواست کرد که مانع اقدامات این شرکت شده و آنها را وادار به پرداخت خسارت کند. (همان، سال، س ۱۴) در ۲۴ رجب ۱۳۳۲ / ۱۸ ژوئن ۱۸۱۴ وزارت امور خارجه پاسخ داد که باید اسناد مالکیت خود را ارائه دهید تا وزارت امور خارجه با مشاهده آنها دستورات لازم را به کارگزار طوالش بدهد. (همان، س ۱۳) آفاق‌الدوله سند خرید ملک را به همراه استشهادی از علماء برای اثبات مالکیت خود به وزرات امور خارجه ارسال کرد. وزارت امور خارجه در ۲۷ رمضان ۱۳۳۲ / ۱۹ آگوست ۱۹۱۴ از کارگزار گیلان خواست که به منظور رفع تعرض خوشتاریا از کلیه املاک آفاق‌الدوله با کنسولگری روس وارد مذاکره شود. (همان، س ۱۰) کارگزار گیلان به کارگزار طوالش دستور تحقیق درباره این موضوع

اقدامات خوشتاریای گرجستانی در جنگل‌های شمال ایران (۱۹۲۶-۱۹۱۳م) ۳۹

را صادر کرد، اما وی در ۱۹ شوال ۱۳۳۲/۱۰ سپتامبر ۱۹۱۴ خبر داد که به دلیل خروج خوشتاریا از کشور و فقدان شخصی با کفایت فعلا نمی‌توان تحقیقی انجام داد. (همان، س ۳۵) وزارت امور خارجه بنا بر تلگراف کارگزار طوالش توصیه نمود که آفاق الدوله نماینده ای از جانب خود معرفی کرده و به رشت بفرستد تا زمانی که خود خوشتاریا به ایران باز می‌گردد، شکایت او را پیگیری کند. (همان، س ۳۴) بنابر گزارش کارگزار خارجه طوالش تا ۱۵ ذی الحجه ۱۳۳۲ / ۴ نوامبر ۱۹۱۴ خوانین و سایر مالکین حدود ۴۰ هزار تومان از شرکت خوشتاریا طلب داشتند. (همان، س ۶۴/۱)

در سال ۱۳۳۳ق. / ۱۹۱۵م. شکایت‌های خانواده سردار امجد علیه شرکت خوشتاریا شدت بیشتری گرفت. ارفع السلطنه که درشوال ۱۳۳۰ تمام املاک خود را در طوالش به استثنای جنگل‌ها به مدت پانزده سال به خوشتاریا اجاره داده بود (همان، س ۱۱) در نامه‌ای به وزارت امور خارجه در تاریخ ۲۲ محرم ۱۳۳۳/۱۰ دسامبر ۱۹۱۴ ادعا کرد که مسیو خوشتاریا تحت فشار و در حالت حبس او را وادار به امضای قراردادهای کرده بود. او با ذکر میزان یکصد هزار تومان خسارت وارده به املاکش از سوی شرکت خوشتاریا خواستار احقاق حق خود شد. (همان، ک ۵۴، پ ۴، س ۵۵) او نامه‌ای به همین مضمون نیز برای هیئت وزراء عظام ارسال کرد. (همان، ک ۴۲، پ ۱۲۹، س ۱۴) وزارت امور خارجه از ارفع السلطنه خواست که مفاد شکایت خود از خوشتاریا را با جزئیات شرح دهد تا به مأمور وزارت امور خارجه توصیه‌های لازم داده شود. (همان، س ۵۳) ارفع السلطنه در ۲۷ صفر ۱۳۳۳/۱۳ ژانویه ۱۹۱۵ (همان، ک ۵۴، پ ۴، س ۴۷) و دوم ربیع الاول ۱۳۳۳/۱۸ ژانویه ۱۹۱۵ (همان، ک ۴۲، پ ۱۲۹، س ۱۲) ضمن ارسال دو نامه به وزارت امور خارجه، درخواست پیگیری شکایت‌هایش را مطرح کرد. در پی این شکایت‌ها، وزارت امور خارجه به کارگزار رشت اعلام کرد که بر طبق اسنادی که ارفع السلطنه برای اثبات ادعاهای خود ارائه داده است، کلیه قراردادهای منعقد شده میان او و خوشتاریا باطل است. از کارگزار خواسته شد که این مطلب را به اطلاع کنسولگری روس در رشت برساند و تحقیقات بیشتری در این زمینه انجام دهد. (همان، س ۴۶) بنابر اظهار کارگزار خارجه طوالش شرکت خوشتاریا به بهانه شکایت مردم علیه سردار امجد عنوان کرده بود تا زمان مشخص شدن صاحبان واقعی املاک و اراضی حاضر به پرداخت مال‌الاجاره نخواهد بود. (همان، س ۶۴/۱)

فرزندان سردار امجد پس از مرگ پدرشان در سوم ربیع الاول ۱۳۳۳/۱۹ ژانویه ۱۹۱۵ با مشکل بیشتری مواجه شدند. ارفع السلطنه در ماه ربیع الثانی از اداره خوشتاریا خواست که مقداری پول از سهم پدری خود را دریافت کند، اما کنسولگری و اداره خوشتاریا حضور همه وراث و خود خوشتاریا را برای پرداخت هر میزان پول ضروری دانستند. که این شرط موجب شد ارفع السلطنه به وزارت امور خارجه شکایت نماید. (همان، ک ۴۲، پ ۱۲۹، س ۱۱)

پسر سردار امجد همچنین در محرم ۱۳۳۵/ نوامبر ۱۹۱۶ شکایت نمود که شرکت خوشتاریا بر خلاف مفاد قرارداد می‌خواهد محصول املاک آنها را به روسیه ارسال کند. (همان، سال ۱۳۳۴ق، ک ۴۳، پ ۱، س ۲) او در ۲۶ محرم در نامه‌ای با بیان اینکه تلاش‌های شش ساله او برای فسخ قراردادی که به تهدید و اجبار نکراسوف کنسول سابق روسیه در رشت منعقد شده است، تاکنون بی نتیجه مانده است؛ از ریاست وزرا تقاضا کرد که در وادار کردن خوشتاریا به پرداخت مال الاجاره، با آنان همکاری کند. او شکایت کرد که خوشتاریا به جای پرداخت سالیانه ۱۰۰ هزار تومان، تنها ۱۰ هزار تومان یا ۱۰ هزار منات به آنان اجاره می‌دهد و در پایان پیشنهاد نمود اگر مقامات توانایی کمک به او و خانواده‌اش را ندارند به او اجازه دهند که برای رفع مشکلات خود، تبعه روسیه شود. (همان، سال ۱۳۳۵ق، ک ۴۳، پ ۱۰، س ۱۳)

در پی شکایت‌های مکرر خانواده سردار امجد، (همان، سال ۱۳۳۴ق، ک ۴۳، پ ۱، س ۲) کارگزار خارجه در ۲۱ ربیع الثانی ۱۳۳۵/ ۱۴ فوریه ۱۹۱۷ خبر داد که با همکاری کنسول روسیه موفق به فسخ این قرارداد شده است. (همان، سال ۱۳۳۵ق، ک ۴۳، پ ۱۰، س ۷) خانواده سردار امجد پس از آن، خواهان دریافت خسارتی بالغ بر ۲ کرویر تومان از شرکت خوشتاریا بودند. (همان، سال ۱۳۳۶ق، ک ۴۳، پ ۴۰، س ۱۲) آنها در سال ۱۳۳۶ق./ ۱۹۱۸م. و ۱۳۳۷ق./ ۱۹۱۹م. برای جبران خسارات خود درصدد تصرف اموال متعلق به شرکت برآمدند، اما به دنبال وقوع انقلابات در منطقه و مخالفت کنسول روسیه، درخواست خانواده امجد به نتیجه نرسید. (همان، سال ۱۳۳۷ق، ک ۴۳، پ ۲، س ۱۱) معتمد الممالک، کارگزار گیلان در ۵ شوال ۱۳۳۷ با بیان اینکه شکایت‌های خانواده سردار امجد در حقیقت علیه شرکت در حال انحلال پرسیس است؛ اظهار کرد که رسیدگی به دعاوی مردم و وصول طلب آنان منوط به برقراری اقتدار کامل دولت در طولش است. (همان، سال ۱۳۳۷ق، ک ۴۳، پ ۲، س ۱۴)

حمله اهالی طالش به شرکت خوشتاریا

بنا بر گزارش مهذب‌السلطان، معاون حکومت گیلان در ربیع‌الثانی ۱۳۳۳/ ژوئن ۱۹۱۵ پس از ورود اکراد و نیروهای دولت عثمانی به آذربایجان و تحت تأثیر قرار گرفتن مردم منطقه طوالش، گروههایی در کرگانرود ضمن حمله به مؤسسه ادارات لیانازوف و خوشتاریا، عمارت‌های آنها و کنسولگری روس را سوزاندند. با وقوع این حوادث کارگران این شرکت‌ها و اتباع روس از کرگانرود به باکو فرار کردند. کنسول روسیه به منظور تنبیه اهالی کرگانرود قصد اعزام یک دسته قشون نظامی روس را به طوالش داشت، اما مهذب‌السلطان و کارگزار گیلان با دادن وعده برقراری امنیت از سوی حکومت در منطقه او را از این کار بازداشتند. خوانین کرگانرود در ملاقات با مهذب‌السلطان اظهار نموده بودند که کارمندان ادارات لیانازوف و خوشتاریا با انتشار خبر ورود اکراد به کرگانرود درصدد فرار برآمدند و در این میان اشرار نیز از فرصت استفاده کرده و ضمن تخریب، اموال این شرکت‌های روسی را نیز غارت کردند. معاون حکومت گیلان از خوانین، دلیل عدم دخالت آنها در این امر و عدم منع اشرار را جویا می‌شود: «... جمعی در این محل با آکنت دولت روس و یکی دو نفر شاهد اداره خوشتاریا غرض شخصی داشتند و از طرف آنها نسبت به اهالی پاره‌ای بی‌اعتدالی شده بود...». مهذب‌السلطان بر این اعتقاد بود که همه مردم کرگانرود در این امر دخیل نبوده و تنها عده‌ای مبادرت به این کار کرده‌اند. او همچنین افزود که کنسول روسیه در ابتدا دولت را مسئول خسارات وارده به شرکت‌های روسی نمی‌دانست، اما پس از پاسخ منفی دولت به درخواست کنسول روسیه مبنی بر اعزام گروهی به منظور بررسی میزان خسارات وارده به شرکت‌ها و در پی آن رد و بدل شدن تعدادی نامه و تلگراف میان کارگزاری و حکومت با کنسول روسیه، اوضاع دگرگون شد و کنسول روسیه مسئولیت این حوادث را متوجه دولت نمود. (آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند. ۳۷۳۷۰۰۳۷۳۰، ۲۹۳۰)

در ۱۹ ربیع‌الثانی ۱۳۳۳/ ۶ مارس ۱۹۱۵ کنسول روسیه در رشت به حاکم گیلان یادداشتی ارسال کرد بدین مضمون که «به دلیل عدم توجه دولت ایران به تقاضای او مبنی بر تعیین و اعزام یک نماینده به کرگانرود به منظور تعیین میزان خسارات وارده، خود کنسولگری روسیه درصدد تشکیل کمیسیونی برآمد». بنابر اظهار این مقام روسی، دولت ایران ملزم به پرداخت میزان خسارتی بود که توسط اعضای هیئت مزبور مشخص شده بود. (همان، سند ۳۷۳۷۰۰۳۷۳۰، ۲۹۳۰)

در ۱۴ جمادی‌الاول ۱۳۳۳ / ۳۰ مارس ۱۹۱۵ یک مقام ایرانی خبر داد که ساربخوف رئیس شیلات لیانازوف که برای نظارت بر امور ماهیگیری مدتی به انزلی آمده بود، درباره مشاهدات خود نامه‌ای به او داده است. ساربخوف در این نامه ضمن ارائه شرحی درباره میزان خسارات وارده به شرکت خوشتاریا و لیانازوف اظهار کرده بود که کنسول روسیه میزان خسارت وارده به شرکت‌ها را صد هزار و به طور غیر مستقیم دو تا سه میلیون تخمین زده است. او با مسئول خواندن دولت ایران در این حوادث، از مقامات این کشور خواست که برای رفع این ناامنی که حتی خود مردم ایران را نیز دچار مشکل کرده است، خونین و رؤسای ایلات که عامل اصلی این شرارت‌ها هستند و تحت تحریکات آلمان و عثمانی قرار دارند را از منطقه تبعید نمایند. (آرشیو وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۳۳۳ق، ک ۵۰، پ ۵، س ۷۲) در روزنامه نوبهار و ارشاد مقاله‌ای به قلم مفاخرالدوله، حاکم گیلان درباره تأیید خسارات وارده به خوشتاریا منتشر شد، اما وی در تلگراف ۲۷ جمادی‌الاول ۱۳۳۳ / ۱۲ آوریل ۱۹۱۵ این خبر را تکذیب کرد. (همان، سال ۱۳۳۳ق، ک ۵۰، پ ۵، س ۱۱۴)

در ۲۸ جمادی‌الثانی ۱۳۳۳ / ۱۳ می ۱۹۱۵ وزارت امورخارجه درخصوص ادعای شرکت خوشتاریا مبنی بر وارد شدن خسارت به این شرکت توسط اشرار ایرانی، یادداشتی به سفارت روسیه ارسال کرد. در بخش‌هایی از این یادداشت چنین آمده است: «...کمپانی خوشتاریا... برخلاف ترتیب و تصویب اولیای دولت برای اجرای بعضی عملیات از قبیل استفاده از جنگل‌ها و دایر داشتن چراغ برق انزلی و غیره اختیاراتی برای خود قائل شده بود. چون بنیان و اساس سرمایه و معاملات تجاری خود را متزلزل دیده و حس نموده بود که عنقریب ممکن است امر تجارت او به ورشکستگی منتهی شود برای احتراز از نتایج وخیمه آن... درصد برآمده بود که واقعه طولش را بهانه و سبب خسارات مجعوله قرار داده...». و در ادامه بیان شده است که با تحقیقات صورت گرفته توسط معاون حکومت گیلان و کارگزار و با حضور نمایندگان کنسولگری انزلی مشخص شد که هیچ خسارت قابل ملاحظه‌ای به شرکت وارد نشده است و عامل اصلی همین میزان صدمه نیز کارگران شرکت خوشتاریا، لیانازوف و مفاخرالملک آکنت طولش بودند. «...زیرا مشارالیه‌م معلوم نیست به چه جهت و عنوان ورود اکراد و هجوم طولش را بدون هیچ مقدمه و سابقه مطرح افواه قرار داده به واسطه انتشار مجعولات اذهان را مشوش نموده و خود را به جمع آوری اسباب و لوازم و فرار از طولش محق دانسته این اتفاق را

اقدامات خوشتاریای گرجستانی در جنگل‌های شمال ایران (۱۹۲۶-۱۹۱۳م) ۴۳

سبب شده‌اند و پس از فرار حداقل نخواست‌ه‌اند که ابنیه و مساکن خود را به پاسبان و حافظی بسپارند... بنابراین مسئولیتی متوجه دولت ایران نخواهد بود...» (همان، س ۱۰۷) مشابه همین پاسخ برای شرکت لیانازوف ارسال شد. (آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند ۲۹۳۰۰۳۷۳۷، ۴)

با احداث راه‌آهن توسط شرکت خوشتاریا در طولش، صاحبان املاکی که راه‌آهن از میان زمین‌هایشان عبور کرده بود، بارها از این اقدام شرکت که بدون جلب رضایت آنها صورت گرفته بود، عریضه‌هایی به مقامات مختلف ارسال کردند. در جمادی‌الثانی ۱۳۳۳/ می ۱۹۱۵ در پی مذاکرات مسئولان گیلان و طولش با کنسولگری روس و اداره خوشتاریا مقرر شد که قراردادی میان شرکت خوشتاریا و صاحبان املاک منعقد شود. در ۲۷ جمادی‌الاول ۱۳۳۳/۱۲ آوریل ۱۹۱۵ کارگزار خارجه طولش، گزارشی در این باره ارسال کرد. براساس این گزارش مقرر شده بود که بنا بر قراردادی به ازای تعداد درختان قطع شده به صاحبان اراضی پول دهند. در همان روز مهذب‌السلطان معاون حکومت گیلان به همراه مسیو بدیع قیصری نماینده شرکت خوشتاریا و میرزا محمد کسمایی اگنت کنسولگری روسیه برای تعیین قیمت درختان قطع شده به کرگانرود وارد شدند. (آرشیو وزارت امور خارجه، سال ۱۳۳۳ق، ک ۴۲، پ ۲۴، س ۲) به عقیده کارگزار طولش رسیدگی به شکایت مردم کرگانرود تنها بهانه برای تأیید مسئله غارت و خسارت وارده به شرکت خوشتاریا و لیانازوف بوده است. (همان، پ ۴۸، س ۶/۱) براساس تلگراف سوم ذی‌القعدة ۱۳/۱۳۳۳ سپتامبر ۱۹۱۵ طبق گزارش مأمور گمرک مشخص شد که اقبال‌الممالک، حاکم سابق کرگانرود از طرف دولت ایران پرداخت ۴ میلیون خسارت به خوشتاریا را قبول کرده بود. (همان، ک ۵۰، پ ۵، س ۱۲۳) وزارت امور خارجه در ۲۸ ذی‌القعدة طی نامه‌ای به وزارت داخله با رد قبول هر گونه پرداخت خسارت از سوی ایران به شرکت خوشتاریا اظهار داشت که: وزارت امور خارجه تاکنون درباره این مسئله با سفارت روسیه وارد مذاکره نشده است و اگر اقبال‌الممالک در این زمینه اقدامی صورت داده است، باید تنبیه و مجازات شود. (همان، س ۱۰۴)

در تاریخ ۱۰ جمادی‌الثانی ۱۳۳۳/۲۵ آوریل ۱۹۱۵ قراردادی در کرگانرود با حضور مهذب‌السلطان نایب‌الحکومه ایالت گیلان، اقبال‌الممالک حاکم کرگانرود، افخم‌الملک کارگزار طولش، میرزا محمد کسمایی اگنت کنسولگری روسیه مقیم کرگانرود، رؤسای کرگانرود و صاحبان املاک و مسیو بدیع قیصری و مسیو داوید شیدزه نمایندگان شرکت

خوشتاریا منعقد شد. به موجب آن، صاحبان املاک به مدت ۲۵ سال زمین‌های خود را در اختیار شرکت خوشتاریا قرار دادند. (همان، س ۷۶-۷۵)

کارگزار طوالش در سوم جمادی الثانی ۱۳۳۳/۱۸ آوریل ۱۹۱۵ کارگزار خارجه گیلان را در جریان انعقاد این معاهده قرار داد. (همان، س ۱۲۰) در تلگراف ششم جمادی الثانی ۱۳۳۳/۲۱ آوریل ۱۹۱۵ کارگزار طوالش با توجه به اینکه کارگزار گیلان در تهران حضور داشت، نسخه‌ای از قرارداد را به تهران ارسال کرد. (همان، س ۸۶) در تاریخ هشتم رجب ۱۳۳۳/۲۳ می ۱۹۱۵ وزارت امور خارجه که از امضای این قرارداد توسط کارگزار طوالش آگاه شده بود، از آن مقام درباره این اقدام توضیح خواست. کارگزار طوالش بیان کرد که براساس دستور کارگزار گیلان این قرارداد را امضاء نموده است. (همان، س ۷۹) اما کارگزار گیلان طی تلگرافی به کارگزار طوالش و وزارت امور خارجه (همان، س ۱۱۶) اظهار داشت که او مجوزی جهت این تأیید و امضاء برای کارگزار طوالش صادر نکرده است. (همان، س ۱۱۹) وزارت امور خارجه از مهذب السلطان که از سمت معاونت حکومت گیلان برکنار شده بود نیز توضیح خواست. (همان، س ۷۸) مهذب السلطان در ۱۷ رجب ۱۳۳۳/ اول ژوئن ۱۹۱۵ به وزارت داخله نوشت که این اراضی پیش از آن، به موجب قراردادی - که مدت آن نیز بیست و پنج سال بود- به نام املاک سردار امجد به خوشتاریا واگذار شده بود. پس از مرگ این شخص، چند نفر از اهالی کرگانرود شکایت کردند که سردار امجد به زور املاک‌شان را غصب نموده و آنها صاحبان اصلی بعضی از زمین‌هایی هستند که راه‌آهن در آن احداث شده است، به خاطر احقاق حق این افراد قراردادی جدید با آنها تنظیم شد. (همان، س ۱۰۹-۱۰۸) افخم‌الملک، کارگزار طوالش نیز مشابه همین توضیح را ارائه داد: «...آنها که راه کشیده برده بودند و در دست رعیت هم سندی نبود حالا رعیت سندی در دست دارد و پولی هم گرفته اند...». (همان، س ۱۱۸) کارگزار گیلان در نهم شعبان در تلگرافی به وزارت امور خارجه این اقدام کارگزار طوالش را اشتباه خواند. (همان، س ۱۱۵)

در اواخر سال ۱۳۳۳ ق. در راه روستای آلالان از توابع اسالم مدیر اداره خوشتاریا به همراه چند تن از بستگانش مورد سوءقصد قرار گرفت. (همان، س ۹۶) در ۲۹ محرم ۱۳۳۴ حکومت گیلان درباره این حادثه به وزارت داخله چنین گزارش داد: «...قزاق‌های روسی که از انزلی به طوالش می‌رفتند در راه آلالان... با نیکلاویچ مدیر تجارت‌خانه خوشتاریا مصادف شده بدون مقدمه از توی جنگل به طرف آنها چند تیر خالی می‌کنند،

اقدامات خوشتاریای گرجستانی در جنگل‌های شمال ایران (۱۹۲۶-۱۹۱۳م) ۴۵

آنها هم که می‌بینند به طرف آنها تیر خالی می‌کنند به قدر یک ربع ساعت به طرف جنگل تیر می‌اندازند و بدون اینکه به کسی صدمه و آسیبی برسد موقوف می‌شود». (همان، س ۹۸)

تأسیس شرکت پرسیس

در سال ۱۳۳۳ق/ ۱۹۱۵م. خبری انتشار یافت مبنی بر اینکه شرکت خوشتاریا بیشتر امتیازات و مسئولیت‌های خود را به شرکت لیانازوف واگذار کرده است و تنها مسئولیت چراغ برق انزلی، کارخانه یخ سازی و اداره اتومبیل را بر عهده دارد (همان، س ۸۱)

بنا بر گزارشی، شرکت لیانازوف- که از ابتدا یکی از سهامداران اصلی شرکت خوشتاریا بود- به همراه دیگر سرمایه‌داران شرکت خوشتاریا از او سلب مسئولیت نموده و شرکت جدیدی به نام پرسیس را بنا نهادند (همان، سال ۱۳۳۵ق، ک ۵۵، پ ۱۰، س ۶) که وظیفه آن بهره‌برداری از درختان جنگلی محدوده اراضی سردار امجد و تبعه فرانسوی بود. (همان، س ۵) این شرکت برای تأمین نیاز مالی خود از بانک آسیایی روس تقاضای وام نمود. با امتناع بانک از دادن وام، چندین سرمایه‌دار بزرگ پطروگراد با خرید سهام در این شرکت سهیم شدند. پرسیس برای اجرای عملیات، حدود ۱۲۰ نفر را استخدام نمود، اما به دلیل اینکه هزینه دستمزد و دیگر مخارج از میزان سود حاصله بیشتر بود، همه نیروها اخراج شدند و فقط ۱۵ نفر باقی ماندند که تا مدتی کار اصلی آنها اجاره‌دادن حقوق انتفاع همیزم به اشخاص متفرقه بود. (همان، س ۵) شرکت لیانازوف که عهده دار مسئولیت شرکت پرسیس نیز شده بود به جای شرکت خوشتاریا شروع به ساختن راه‌آهن از کرگانرود تا انزلی نمود. (همان، سال ۱۳۳۳ق، ک ۵۰، پ ۵، س ۱۱۳)

کارگزار خارجه گیلان در ۱۵ ربیع الثانی ۱۹/۱۳۳۴ فوریه ۱۹۱۶ براساس گزارش کارگزار طولش خبر داد که اداره خوشتاریا و شرکت پرسیس به دلیل عدم ورود آهن از روسیه به ایران، تنزل منات و هزینه های زیاد قصد تعطیلی شعبه خود در طولارود را دارند. او چنین ادامه داد که مدیر این اداره برای جلوگیری از تخریب منازل و بناهای مربوط به این شرکت قصد دارد به واسطه کنسولگری از ایالت و کارگزاری بخواهد که ادارات دولتی در این ساختمان‌ها اقامت کنند. (همان، س ۱۲۶) که وزارت امور خارجه با این درخواست موافقت نکرد. (همان، س ۹۰)

مسیو خوشتاریا با وجود آنکه تا مدتی از فعالیت در اراضی جنگلی کناره گرفت، اما در دوران رئیس‌الوزرای میرزا ولی‌خان تنکابنی در ششم جمادی الاول ۱۱/۱۳۳۴ مارس ۱۹۱۶، (آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند ۲۴۰۰۱۰۳۳۲، ۲۴، ۹۲) امتیاز احداث راه‌آهن پیره بازار به رشت (همان، سند ۲۴۰۰۱۰۳۳۲، ۲۴، ۸۷، ۱۳۱)، در ۷ جمادی‌الاول ۱۳۳۴ ۱۲/ مارس ۱۹۱۶ حق انحصار کشف و استخراج نفت و گاز گیلان، مازندران و استرآباد (همان، سند ۲۴۰۰۱۰۳۳۲، ۲۴، ۹۳، ۹۴) را به مدت ۷۰ سال و همچنین امتیاز کشف و استخراج معادن گیلان، مازندران، استرآباد و اردبیل (همان، سند ۲۴۰۰۱۰۳۳۲، ۲۴، ۹۸ تا ۱۰۱) را به دست آورد.

وزارت فوائد عامه در ۲۵ ربیع الاول ۱۹/۱۳۳۵ ژانویه ۱۹۱۷ به وزارت امور خارجه نوشت که براساس تلگراف اداره گمرکات، با وجود هشدار و تذکر مکرری که درباره لزوم خودداری آنها از امضاء و تأیید قراردادهایی درباره اراضی جنگلی با اتباع داخله و خارجه، کارگزار وزارت امور خارجه قراردادهای مربوط به شرکت پرسیس را امضاء کرده است. این وزارتخانه از وزارت امور خارجه خواهش کرد که اقدامات لازم را برای ابطال این تأییدها انجام دهد. (آرشیو وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۳۳۵ق، ک ۵۵، پ ۱۰، س ۲) سفارت روسیه در ۲۰ ربیع الثانی ۱۳/۱۳۳۵ فوریه ۱۹۱۷ با بیان اینکه کلیه قراردادهای منعقد شده میان شرکت خوشتاریا و صاحبان جنگل‌ها مطابق قرارداد ترکمانچای به دولت ایران ارائه شده است و به موجب آن مسیو خوشتاریا حق واگذار نمودن امتیازات خود را به شخص ثالث و تأسیس شرکت برای بهره برداری از جنگل‌ها را داراست، خواستار به رسمیت شناخته شدن شرکت سهامی جنگلی ایران و روس (پرسیس) توسط دولت ایران شد. (همان، ک ۳۶، پ ۱۰، س ۱۵)

کارگزار انزلی در ۲ شعبان ۱۳۳۵ق. ۲۳/ می ۱۹۱۷م. خبر داد که شرکت پرسیس با همکاری شرکت لیانازوف ضمن اجاره جنگل‌های طولش از مالکین، با مراجعه به کارگزاری خواهان تأیید قراردادهای خود هستند. (همان، ک ۵۵، پ ۱۰، س ۱۳) وزارت امور خارجه در ۱۹ شعبان همین سال با ارسال تلگرافی به کارگزار خارجه انزلی به او خاطر نشان نمود که بدون اطلاع این وزارتخانه نباید به هیچ وجه قراردادی را امضاء نماید. (همان، س ۱۲)

علاءالسلطنه از مقامات وزارت امور خارجه در ۸ رمضان ۲۸/۱۳۳۵ ژوئن ۱۹۱۷ در نامه‌ای خطاب به سفیر روس هر گونه معامله‌ای درخصوص جنگل‌ها بدون تصدیق و

اقدامات خوشتاریای گرجستانی در جنگل‌های شمال ایران (۱۹۲۶-۱۹۱۳م) ۴۷

تصویب هیئت دولت را لغو و باطل اعلام کرد. به نظر وی اشخاصی در ایران با تصرف غیرمجاز جنگل‌های دولتی بخشی از آن را نیز به اتباع خارجی و شرکت‌هایی مانند خوشتاریا یا پرسیس اجاره داده‌اند و تمام این قراردادها از درجه اعتبار ساقط است. (همان، ک ۳۶، پ ۱۰، س ۱۴)

وزارت فوائد عامه در چهارم شوال ۲۴/۱۳۳۵ جولای ۱۹۱۷ به وزارت امور خارجه خبر داد که کمپانی لیانازوف در جنگل‌های استرآباد ضمن کشیدن نقشه و نمره کردن درختان، تعدادی مهندس و کارگر نیز به این اراضی آورده است که اگر اقدام مفیدی به منظور جلوگیری از اقدامات آنها صورت نگیرد، بخشی از درختان استرآباد به زودی نابود خواهند شد. (همان، س ۹) در سال ۱۳۳۶ ق. / ۱۹۱۸ م. خوشتاریا با نظارت بر شرکت پرسیس دوباره وارد عملیات بهره‌برداری از جنگل‌های شمال ایران شد.

با شکایت ایران شرکت خوشتاریا فعالیت خود را در جنگل استرآباد براساس مجوزی دانست که در زمان صدارت سپهسالار اعظم به شخص خوشتاریا اعطاء شده بود. (همان، سال ۱۳۳۶ ق، ک ۳۶، پ ۱، س ۵۷) وزارت امور خارجه در ۱۷ صفر ۲/۱۳۳۶ دسامبر ۱۹۱۷ به کارگزاری‌های گیلان^۱، اردبیل، مازندران و استرآباد خبر داد که میرزا احمدخان حیدری، رئیس اداره جنگل‌ها دستورالعملی بدین مضمون صادر کرده است: «...دعاوی راجع به جنگل‌ها مثل دعاوی حقوقی تابع محاکم صالحه خواهند بود... موافق فصل پنجم عهدنامه اتباع خارجه حق اجاره و استجاره املاک و اراضی ... جز خانه برای سکونت و مغازه برای وضع مال‌التجاره ندارند در مورد جنگل‌ها فقط از نقطه نظر چوب آلات آنها که جزو اشیاء منقول است کارگزاری داخل در رسیدگی و تسویه دعاوی می‌گردد...». (همان، س ۵۱)

در ماه ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ وزارت فوائد عامه به وزارت امور خارجه خبر داد که براساس گزارش میرزا احمدخان حیدری، شرکت خوشتاریا بدون کسب مجوز از دولت، شروع به عملیاتی در جنگل‌های شمال نموده است.

در پی این تلگراف، وزارت امور خارجه در ۱۳ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ / ۲۶ ژانویه ۱۹۱۸ به کارگزار گیلان دستور همکاری با رئیس اداره جنگل‌ها را صادر کرد. (همان، س ۴۵)

---

۱. در این سال‌ها طولش کارگزار نداشت و کارهای مربوط به این منطقه نیز توسط کارگزار گیلان انجام می‌شد.

در ۱۷ ربیع‌الاول ۱۳۳۶ / اول ژانویه ۱۹۱۸ میرزا احمدخان حیدری ضمن غیرقانونی خواندن اقدامات شرکت خوشتاریا و پرسیس در جنگل‌های دولتی اعلام کرد که پس از انجام تحقیقات، میزان خسارات وارده را اعلام خواهد نمود. (همان، س ۵۴) او همچنین افزود که خوشتاریا نمی‌تواند ادعا کند که این جنگل‌ها دولتی نیستند، زیرا شرکت کوسیس تمام جنگل‌ها از آستارا تا استرآباد را به موجب قراردادی که در سال ۱۳۲۶ ق. منقضی شد، به صورت انحصاری از دولت اجاره نمود و این بهترین دلیل برای اثبات دولتی بودن این جنگل‌هاست. (همان، س ۵۴)

بنابر اظهارات حیدری رئیس اداره جنگل‌ها، او در ملاقاتی با لیانازوف- که نمایندگی شرکت خوشتاریا را نیز بر عهده داشت- موارد شکایت‌های ایران را مطرح کرد. لیانازوف چنین پاسخ داده بود که او دیگر مدیر شرکت جنگلی ایران و روس نیست و باید با ارسال تلگرافی به پتروگراد، شخصی تام‌الاختیار را از سوی شرکت برای مذاکره با مقامات ایران روانه کنند. «...اما فعلا قریب صد نفر عملجات ما در جنگل کرگانرود مشغول درخت‌بری هستند و اگر بخواهیم موقوف نماییم خسارات کلی از این راه به ما وارد خواهد آمد خوب است آنها به طور سابق مشغول باشند منتها حقوقی را که باید به صاحبان جنگل بدهیم به شما می‌دهیم...». (همان، س ۳۹)

اما میرزا احمدخان حیدری ضمن رد این تقاضا مطرح می‌کند که هم دولت و هم اشخاص ایرانی طرف معامله از این شرکت شکایت دارند؛ بنابراین ابتدا باید به این اعتراضات رسیدگی شود.

همچنین وی به وزارت فوائد عامه خبر داد که از اداره گمرک درخواست کرده است صورت مقدار چوبی را که شرکت روسی از ایران خارج کرده بفرستد تا ایران براساس آن طلب خسارت کند. (همان، سال).

در ۲۷ جمادی الثانی ۱۳۳۶ / نهم آوریل ۱۹۱۸، وزارت امور خارجه خبر دستگیری میرزا احمدخان حیدری را توسط روس‌ها به کارگزار گیلان اطلاع داد و از او خواست که برای آزادی وی اقدامات لازم را انجام دهد. (همان، س ۴۶)

در پی انقلاب روسیه و استقلال کشورهای قفقاز مسیو خوشتاریا از ایران خارج شد و کلیه فعالیت‌های شرکت خوشتاریا و پرسیس در ایران معوق ماند. (آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند ۴۰،۲۴۰۰۳۷۵۳۹)

بازگشت خوشتاریای گرجستانی به ایران

ایران در سال ۱۳۰۰ش. بنا بر فصل دوازده^۱ عهدنامه منعقدہ میان ایران و شوروی کلیه اموال منقول و غیرمنقول خوشتاریا و پرسیس واقع در طولارود، میان پشته، غازیان، رشت و قزوین را تصرف نمود. (همان، سند ۲۶۰۰۶۸۹۰، ۵) و بیشتر بناها و عمارت‌های خوشتاریا به تصرف وزارت فوائد عامه درآمد. (همان، سند ۲۴۰۰۳۷۵۳۹، ۶۳. خوشتاریا گرجستانی در شهریور ۱۳۰۲ق. / سپتامبر ۱۹۲۳م. با نوشتن نامه‌ای به اولیای دولت ایران خواستار استرداد اموالش شد. (همان) او در نامه خود ضمن بیان خساراتی که به کارخانه‌ها، عمارت‌ها و ریل‌های راه‌آهن وارد شده بود، خاطر نشان کرد که پیش از حوادث روسیه به مدت ۸ سال تنها درصدد جمع‌آوری اطلاعات درباره اوضاع جنگل و تهیه نقشه از منطقه، احداث خطوط آهن مورد نیاز برای حمل چوب، ساخت کارخانه‌های چوب‌بری و عمارت‌ها برای سکونت کارگران و تهیه سرمایه لازم برآمده و حدود ۱۰ میلیون منات نیز هزینه تمام این عملیات شده است (همان، سند ۲۴۰۰۳۷۵۳۹، ۴۰). و حالا پس از بازگشت، قصد راه‌اندازی مجدد مؤسسه بهره‌برداری از جنگل^۲ را دارد. او فعالیت این شرکت را برای ایران نیز مفید ارزیابی کرد و اظهار داشت: «...این مؤسسه نه فقط باعث احیای تجارت شمال ایران به وسیله جلب تنخواه مهم و ایجاد شغل و کار برای اهالی و موجب ترقی و آبادی ...است، همچنین این مؤسسه در آتیه برای ایجاد مؤسسات شبیه سرمشق خواهد بود...». (همان، سند ۲۴۰۰۳۷۵۳۹، ۴۱)

مسیو خوشتاریا در ۱۱ دی ۱۳۰۲ / دوم ژانویه ۱۹۲۴ در پی عدم رسیدگی دولت به درخواستش نامه‌ای به رئیس الوزرا نوشت و اظهار داشت: «...این بنده از کلیه حقوق خود راجع به تضررات و خساراتی که در غیبت این بنده متوجه گردیده است صرف‌نظر نموده فقط استرداد اموال را به صورت فعلی تقاضا می‌نماید. مخارجی را هم که دولت ایران در غیبت این بنده به‌علاوه از عایدات اموال این بنده متحمل شده باشد عهده‌دار خواهم بود...متأسفانه این بنده تنها تبعه دولت روس می‌باشم که مایملک شخصی او مسترد نشده...». (همان، سند ۲۴۰۰۶۸۹۰، ۱۲) به دنبال تقاضاهای مکرر مسیو

۱. بنا بر فصل دوازدهم، شوروی از زمان امضاء عهدنامه تمام امتیازاتی که در دولت تزاری از طرف دولت ایران به اتباع روسیه واگذار شده بود را ملغی اعلام کرد.

۲. منظور از مؤسسه جنگل همان شرکت پرسیس است.

خوشتاریا مبنی بر استرداد اموالش از اول تا هفدهم بهمن ۷/۱۳۰۲ فوریه ۱۹۲۴ کمیسیون به منظور بررسی شکایت‌های خوشتاریا و میزان اموالش تشکیل شد. (همان، سند ۵،۲۶۰۰۰۶۸۹۰) کمیسیون مزبور درباره استرداد اموال غیرمنقول خوشتاریا در غازیان و اراضی واقع در بیرون شهر رشت و خانه‌ای در قزوین به نتیجه نرسید و اتخاذ تصمیم قطعی را به هیئت دولت واگذار کرد. (همان، سند ۲۴۰۰۰۶۸۹۰، ۱۷) دارایی منقول و غیرمنقول خوشتاریا در طولارود و مرکز رشت و اموال منقول موجود در غازیان او مشمول عهدنامه ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ ایران و شوروی شناخته نشد، اما بنابر قوانین اتباع خارجه در ایران که حق داشتن بیش از یک خانه و مغازه و انبار را دارا نبودند، استرداد اموال خوشتاریا منوط به موافقت هیئت دولت بود. (همان، سند ۲۴۰۰۰۶۸۹۰، ۱۵) همچنین در این کمیسیون مقرر شد خوشتاریا پیش از تحویل گرفتن اموالش باید کلیه قراردادهای مربوط به جنگل را ملغی اعلام کرده و پاسخگوی دعاوی اشخاص و موجرین جنگل‌ها حتی درباره شرکت پرسیس باشد. مخارجی را که دولت بابت حفاظت از اموال مشارالیه متحمل شده است و نیز طلب اداره گمرکات باید پرداخت شود. (همان، سند ۲۴۰۰۰۶۸۹۰، ۱۹)

در اواخر سال ۱۳۰۳ ش. ۱۹۲۴م. دایره عایدات متوجه امضای قراردادی توسط وزارت فوائد عامه بدون اطلاع رئیس مالیه و برخلاف تصویب قانون محاسبات عمومی شد. به موجب این قرارداد مسیو خوشتاریا مجوز قطع ۵ هزار درخت بلوط و ۱۰ هزار درخت متفرقه را در ازای پرداخت ۲ هزار تومان به دولت به دست آورده بود. پس از انجام مذاکراتی مقرر شد که خوشتاریا اسامی جنگل‌هایی را که اجاره کرده و قصد قطع درختان آنها را دارد برای وزارت مالیه ارسال کند و اعلام شد اجرای قرارداد خوشتاریا منوط به تأیید مالکیت موجرها بر اراضی جنگلی مورد اجاره است. (همان، سند ۲۴۰۰۰۶۰۶۰، ۱۴) براساس مراسله خوشتاریا دو نفر به نام‌های بهجت‌الدوله^۱ و روح‌الله‌خان در مهر ۱۳۰۳/اکتبر ۱۹۲۴ اراضی جنگلی خود را به مشارالیه واگذار کرده بودند. (همان، سند ۲۴۰۰۰۶۰۶۰، ۱۵) در پی درخواست اداره خالصجات مملکتی، اداره مالیه گیلان تحقیقاتی در مورد حدود و مشخصات جنگل‌ها و اینکه تحت چه عنوانی جنگل‌های طبیعی به مالکیت افراد درآمده‌اند، صورت داد. (همان، سند ۲۴۰۰۰۶۰۶۰، ۱۵)

۱. دختر سردار امجد و عروس اشجع الدوله از خوانین اسالم.

۲۱ و ۲۲) در جلسه تحقیق که در ۲۵ آذر ۱۳۰۵ / ۱۷ دسامبر ۱۹۲۶ تشکیل شد، وکیل و همسر بهجت‌الدوله بیان نمود که خوشتاریا و بخاراوف با پرداخت مبلغ ۳۰۰۰ تومان به محمدحسین‌خان سرتیپ، فرمانده سابق قوای گیلان سفارش نامه‌ای به دست آورده‌اند و با مساعدت غلامرضاخان، نایب دوم مأمور ساخلوی اسالم درصدد اجاره کردن املاک و اراضی جنگلی تالش برآمدند. (همان، سند ۲۴۰۰۶۰۶۰، ۲۴) در این تحقیقات مشخص شد که انوش یکی از خوانین معروف کرگانرود اهالی را به اجاره دادن املاک و انعقاد قرارداد با این دو تبعه روس تحریک می‌کرد. بازرس مالیه گیلان علت وقوع چنین حوادثی را تعیین حکام نواحی از میان خوانین محلی دانست که همواره ارتباط نزدیکی با روس‌ها داشته‌اند. (همان، سند ۲۴۰۰۶۰۶۰، ۹) او درباره نتیجه بررسی‌های خود چنین گزارش داد: «غرس اشجار این جنگل‌ها توسط این اشخاص یا پدران آنها به عمل نیامده تا حق مالکیت برای آنها ثابت باشد... قرارداد آنها با خوشتاریا به کلی خودسرانه و بدون مدرک قانونی بوده محرک و مشوق آنها فقط تطمیع و مساعدت باطن مأمورین دولتی وقت بوده...». (همان، سند ۲۴۰۰۶۰۶۰، ۵)

نتیجه

به دلیل تسلط روس و انگلیس بر ساختار سیاسی - اقتصادی ایران در اواخر دوره قاجار، اتباع این دو کشور از ره آورد این حضور مقتدرانه، حداکثر استفاده را می‌بردند. مقامات ایران که با وابستگی به این قدرت‌ها به حفظ و افزایش قدرت خود می‌اندیشیدند؛ ضمن همراهی با اتباع این کشورها سعی در بهره‌گیری از امتیازات خارجی‌ها در ایران را داشتند. خوشتاریای گرجستانی گرچه به عنوان تبعه روسیه به فعالیت‌های اقتصادی گسترده در ایران - از آن جمله در جنگل‌های شمال ایران - روی آورد، اما با شکل‌گیری کشور گرجستان در سال ۱۹۱۸ م. با معرفی خود به عنوان تبعه کشور شکل گرفته جدید سعی در گریز از فضای ضد روسی جامعه ایران برای بهره‌برداری بیشتر امتیازات در جنگل‌های شمال ایران را داشت. شاید خوشتاریای گرجستانی را بتوان اولین شهروند گرجی پس از استقلال گرجستان دانست که در توسعه روابط اقتصادی دو کشور ایران و گرجستان در فاصله سال‌های ۱۹۲۱-۱۹۱۸ م. نقش کم‌رنگی را ایفاء کرد.

منابع و مأخذ:

- آرشیو اسناد وزارت امور خارجه ایران، سال ۱۳۲۵ قمری، کارتن ۲۵، پرونده ۸، سند ۵۴، ۵۵.
- _____، سال ۱۳۲۸ قمری، کارتن ۴۳، پرونده ۲، سند ۲۳۷.
- _____، سال ۱۳۲۹ قمری، کارتن ۴۳، پرونده ۱، سند ۱۳۰، ۱۳۴، ۱۱۹، ۹۹.
- _____، سال ۱۳۳۰ قمری، کارتن ۳۰، پرونده ۱۹، سند ۱۰۷، ۱۰.
- _____، سال ۱۳۳۰ قمری، کارتن ۴۴، پرونده ۳، سند ۳.
- _____، سال ۱۳۳۱ قمری، کارتن ۴، پرونده ۲۷، سند ۴۳.
- _____، سال ۱۳۳۱ قمری، کارتن ۲۶، پرونده ۶۲، سند ۱۵.
- _____، سال ۱۳۳۱ قمری، کارتن ۵۴، پرونده ۲۷، سند ۲۳، ۲۲، ۲۱.
- _____، سال ۱۳۳۱ قمری، کارتن ۵۴، پرونده ۳۸، سند ۱۱.
- _____، سال ۱۳۳۲ قمری، کارتن ۴۲، پرونده ۱۲۹، سند ۱۴، ۱۲، ۱۱.
- _____، سال ۱۳۳۲ قمری، کارتن ۴۲، پرونده ۲۷، سند ۱۰، ۹، ۵، ۴.
- _____، سال ۱۳۳۲ قمری، کارتن ۵۴، پرونده ۱، سند ۱۱.
- _____، سال ۱۳۳۲ قمری، کارتن ۵۴، پرونده ۴، سند ۲۲، ۱۳، ۱۴، ۱۰.
- _____، سال ۱۳۳۳ قمری، کارتن ۴۲، پرونده ۲۴، سند ۲.
- _____، سال ۱۳۳۳ قمری، کارتن ۴۲، پرونده ۴۸، سند ۶/۱.
- _____، سال ۱۳۳۳ قمری، کارتن ۵۰، پرونده ۵، سند ۷۶، ۷۵، ۷۲.
- _____، سال ۱۳۳۳ قمری، کارتن ۱۰۴، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۸، ۱۱۹.
- _____، سال ۱۳۳۴ قمری، کارتن ۴۳، پرونده ۱، سند ۲.
- _____، سال ۱۳۳۶ قمری، کارتن ۳۶، پرونده ۱، سند ۵۴، ۴۶، ۳۹.
- _____، سال ۱۳۳۵ قمری، کارتن ۳۶، پرونده ۱۰، سند ۱۵، ۱۴، ۹.
- _____، سال ۱۳۳۵ قمری، کارتن ۴۳، پرونده ۱۰، سند ۱۳، ۷.
- _____، سال ۱۳۳۵ قمری، کارتن ۵۵، پرونده ۱۰، سند ۵، ۴، ۳، ۲.
- _____، سال ۱۳۳۶ قمری، کارتن ۳۶، پرونده ۱، سند ۵۷، ۵۴، ۵۱، ۴۵.
- _____، سال ۱۳۳۶ قمری، کارتن ۴۳، پرونده ۴۰، سند ۱۲.
- _____، سال ۱۳۳۷ قمری، کارتن ۴۳، پرونده ۲، سند ۱۴، ۱۱.

اقدامات خوشناریای گرجستانی در جنگل‌های شمال ایران (۱۹۲۶-۱۹۱۳م) ۵۳

آرشیو سازمان اسناد ملی ایران ، شماره ۲۴۰۰۰۶۸۹۰، ۱۹، ۱۷، ۱۵، ۱۲، ۵.

، شماره ۲۴۰۰۳۷۵۳۹، ۶۳، ۴۴، ۴۱، ۴۰، ۳۹.

، شماره ۲۴۰۰۱۰۳۳۲، ۱۳۱، ۱۰۱، ۹۸، ۹۴، ۹۳، ۹۲، ۸۷.

، شماره ۲۴۰۰۶۰۶۰، ۲۴، ۲۲، ۲۱، ۱۵، ۱۴، ۹، ۵.

، شماره ۲۴۰۰۱۰۳۳۲، ۱۳۱، ۸۷.

، شماره ۲۹۳۰۰۳۷۳۷، ۹، ۴، ۳.

آقاجانی تالش، عبدالکریم (۱۳۷۸)، *جستارهایی در تاریخ تالش*. تهران: نشر آنا.